

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені К.Д.УШИНСЬКОГО»

БУЛГАКОВА ВАЛЕНТИНА ОЛЕКСІЇВНА

УДК 34+008+159.922.6+159.9

**ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ
В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ ТА
УМОВИ ЇЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Одеса – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України
ЧЕБИКІН Олексій Якович,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»,
ректор, завідувач кафедри теорії та методики практичної психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
ФУРМАН Анатолій Васильович,
Тернопільський національний економічний університет,
завідувач кафедри соціальної роботи;

кандидат психологічних наук
ПАВЕЛКО Ірина Іванівна,
Одеський державний університет внутрішніх справ, викладач кафедри юридичної психології та педагогіки.

Захист відбудеться "19" жовтня 2013 р. о 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.03. у Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий "18" вересня 2013 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Кузнєцова О.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Стрімкі зміни в соціальному розвитку людства, демократизація стосунків з кожним роком загострюють проблему правової культури як в теоретичному, так і суто прикладному аспекті. Чисельні дослідження філософів (Ю. М. Дмитрієнко, О. М. Костенко, І. В. Староверова, О. І. Титаренко, В. А. Чефранов, С. Ф. Спаног та ін.), культурологів (С. І. Левікова, В. А. Луков, О. Л. Омельченко, Л. Є. Шкляр та ін.), соціологів (О. О. Жигулін, Ю. О. Зубок, В. М. Савин та ін.), політологів (І. В. Ковалева, О. І. Кульчицька; E. Blankenburg та ін.), юристів (О. С. Дьоміна, А. А. Молчанов, Є. В. Назаренко, Р. А. Ромашов, В. П. Сальников; L. Friedman, R. Michaels, J. L. Gibson, R. Cotterrell та ін.), педагогів (М. К. Подберезський, Л. В. Твердохліб; D. V. Forrester та ін.) вказують, що недостатність сформованості правової культури виступає не тільки причиною виникнення різних соціальних конфліктів, а й веде до збільшення криміналізації суспільства.

Психологічні аспекти правової культури є предметом аналізу як вітчизняних (Д. М. Бойко, О. В. Качур, О. В. Колосова та ін.), так і зарубіжних досліджень (С. А. Ермолаєва, О. А. Никитина, Л. М. Ніколаєва; L. Kohlberg та ін.). Разом з тим відмічається відсутність цілісного розуміння психологічного змісту цього феномену, недостатність його розробки та виділення характеристик прояву.

Особливої актуальності набуває ця проблема у юнацькому віці, для якого притаманні яскраві прояви соціальної активності (С. Д. Максименко, В. Ф. Моргун, А. В. Фурман, О. Я. Чебикін, Ф. Райс та ін.) та підвищені протестні, агресивні (І. І. Павелко та ін.) потенції. Узагальнення різних досліджень (Ю. В. Борисова, Л. І. Відмиш, Ю. В. Високих, Є. М. Гавриш, А. І. Долгова, В. Ф. Дубровський, О. О. Певцова, О. О. Рибаченко, М. І. Рябенко, Ю. С. Сєдая, Л. Д. Соломенко, Л. В. Твердохліб, L. Kohlberg та ін.) засвідчує, що розвиток правової культури в молодіжному середовищі залежить від різноманітних факторів. В педагогічній психології (М. Й. Боришевський, Н. П. Воробьева, О. В. Качур, О. В. Колосова, М. Д. Матюшина, О. А. Никитина та ін.), психології виховання (Н. І. Бобнева, Л. І. Відмиш, А. І. Долгова та ін.), віковій психології (Д. М. Бойко, Є. М. Гавриш, С. А. Ермолаєва, М. І. Рябенко, Л. М. Сокол, І. Н. Федченко та ін.) ця проблема розглядається переважно на рівні констатації її актуальності, що не дає цілісного уявлення про психологічні особливості правової культури особистості, що розвивається, а також засади її профілактики та корекції. Саме ці та інші обставини й обумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Особливості правової культури в юнацькому віці та умови її психологічної корекції».

Зв'язок теми з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження виконана відповідно до наукової програми кафедри теорії та методики практичної психології «Теоретико-методологічні основи становлення особистості психолога в системі фахової підготовки», що

входить до тематичного плану Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (номер державної реєстрації 0109U000192). Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (протокол № 5 від 29 грудня 2011 року) та узгоджена бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 27 березня 2012 року). Автором проводилось дослідження психологічних особливостей формування правової культури у студентів в процесі фахової підготовки.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості прояву правової культури в юнацькому віці та побудувати систему її корекції.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз методологічних підходів, що характеризують психологічний зміст правової культури.
2. Побудувати концептуальну модель дослідження психологічних особливостей правової культури та розробити комплекс методів її вивчення.
3. Дослідити особливості проявів правової культури у представників юнацького віку та визначити її психологічні чинники.
4. Розробити та апробувати систему цілеспрямованої корекції характеристик правової культури у молоді.

Об'єкт дослідження – права культура особистості.

Предмет дослідження – особливості правової культури в осіб юнацького віку та умови її психологічної корекції.

Гіпотеза дослідження: права культура може обумовлюватись різними комплексами властивостей особистості, при цьому в кожному комплексі можна виділити провідні. Визначення останніх дозволяє як оптимізувати процес діагностики правової культури на особистісному її рівні, так і створювати більш адекватні умови для її корекції та (за потреби) цілеспрямованого розвитку.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань у роботі використано комплекс методів: теоретичні (метод аналізу літературних джерел, підпорядкований завданню виявлення вихідної системи понять, потрібних для опису предмета дослідження); емпіричні (спостереження, бесіда, тестування, анкетування, констатуючий експеримент); корекційно-розвивальні (формувальний експеримент); математико-статистичні (кореляційний аналіз, знаходження вірогідності різниці за t-критерієм Стюдента). Отримані результати, з подальшою їх графічною репрезентацією, аналізувалися за допомогою методів параметричної статистики, представлених в комп'ютерному пакеті статистичних програм *BasicStatistics*.

В дослідженні застосовано комплекс психодіагностичних методик, призначений для визначення спрямованості особистості та ціннісних орієнтацій («Когнітивна орієнтація (локус контролю)» Дж. Роттера та «Ціннісні орієнтації» М. Рокича); саморегуляція («Шкала сумлінності» В. М. Мельникова, Л. Т. Ямпольського та «Емоційна зрілість»

О. Я. Чебикіна); широкого спектру властивостей особистості, представлених у 16-факторному опитувальнику Р. Кеттелла. Для визначення рівня розвитку правової культури використано розроблену нами «Шкалу оцінки рівня правової культури».

Теоретико-методологічною основою дослідження стали: положення системного аналізу (Б. Ф. Ломов), результати досліджень категорій суб'єкта (К. О. Абульханова-Славська, С. Л. Рубінштейн), особистості (К. О. Абульханова-Славська, Л. І. Анциферова, В. В. Рибалка), діяльності (О. М. Леонт'єв, В. І. Слободчиков), свідомості (Б. Г. Анан'єв, Д. І. Дубровський, О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, О. Г. Спіркін, К. В. Шорохова); теорії особистісно зорієнтованого виховання (І. Д. Бех); вітакультурне методологування (А. В. Фурман).

Організація та експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота виконувалась на базі Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського та Одеської національної морської академії. Вибірку склали 174 особи юнацького віку.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження:

- *вперше* визначено комплекси властивостей особистості, що здійснюють детермінуючий вплив на правову культуру в юнацькому віці та зумовлюють рівень її розвитку; встановлено, що провідними в осіб з високим рівнем правової культури є якості інтернальності та мрійливості; з середнім рівнем – сумлінність та вагомість чесності; з низьким рівнем – цінності щасливого сімейного життя, раціоналізму. Виділено шість умовних психологічних портретів особистості в юнацькому віці з різним рівнем правової культури: раціонально-вимогливий, безтурботно-щасливий, відповідально-чесний, сумлінно-обов'язковий, врівноважено-справедливий, ідеалістично-впевнений; складено їх інтегральні психологічні характеристики;

- *уточнено* розуміння особистісних цінностей в контексті правової культури на рівні відповідальності, сумлінності;

- *дістало подальшого розвитку* уявлення стосовно корекції рівня правової культури в юнацькому віці.

Практичне значення одержаних результатів полягає у виявленні комплексу властивостей особистості, що сприяють розвитку правової культури в юнацькому віці. Визначені умовні психологічні портрети особистості з різним рівнем правової культури, що дозволяє більш диференційовано проводити її психологічну корекцію в юнацькому віці на основі індивідуально зорієнтованого підходу. Самостійну практичну цінність має запропонована система корекції правової культури в юнацькому віці.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено у навчальний процес Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова (довідка № 06.08.01-45г від 05.03.2013), Одеського національного політехнічного університету (довідка № 3 від 18.02.2013), Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України (довідка № 3 від 20.02.2013).

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї та результати дослідження були представлені на: III Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми переживання життєвої кризи» (Ніжин, 2011); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми рекреаційної психології дитинства» (Одеса, 2011); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Когнітивні процеси та творчість» (Одеса, 2012); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість у сучасному світі: проблеми розвитку та психологічної допомоги» (Ніжин, 2013); International Scientific and Professional Conference «Modern Science: tendencies of development» (Budapest, 2013); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Толерантність як основа соціальної безпеки» (Одеса, 2009). Матеріали дисертації обговорювались на засіданнях кафедри теорії та методики практичної психології, наукового семінару Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського впродовж 2008-2013 років.

Публікації. Основний зміст дисертації відображено в 8 публікаціях, з яких 7 статей видано у наукових фахових виданнях України, 1 стаття – у міжнародному періодичному виданні.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації – 213 сторінок, основний зміст дисертації викладений на 163 сторінках комп'ютерного набору. Робота містить 20 таблиць, 9 рисунків, 3 додатків на 32 сторінках. Список джерел налічує 180 робіт українських та зарубіжних авторів.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, гіпотезу, методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення здобутих результатів; наведено відомості про апробацію результатів дослідження і публікації за темою дисертації.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні основи психологічного дослідження правової культури особистості**» встановлено, що при визначенні змісту психологічних характеристик правової культури важливо спиратись, перш за все, на уявлення про культуру в цілому, а також правову культуру як один з її різновидів.

Складність розгляду культури як цілісного феномену зумовлена багатоманітністю життєдіяльності та творчості людини. Культура як об'єкт і предмет пізнання у різних галузях знань має давню історію. Вона досліджувалась, наприклад, у контексті антропології (Р. Бенедікт, М. Мід та ін.), етнографії (Е. Тайлор, М. Херсковіц та ін.), філософії (Н. Л. Румянцева та ін.), соціології (В. Н. Савин, М. Б. Смоленський та ін.), аксіології (Г. П. Вижлецов та ін.), психології (Г. О. Балл, С. А. Ермолаєва, С. Д. Максименко, В. Ф. Моргун, А. В. Фурман, Л. Кольберг та ін.) тощо. Систематизація даних літератури дозволяє аналізувати такі формовияви

культури, як: а) суб'єктивні людські сили і здібності, що реалізуються в діяльності (знання і уміння, виробничі і професійні навички, рівень інтелектуального, естетичного і етичного розвитку, світогляд, способи і форми взаємного спілкування людей у межах колективу і суспільства); б) сфера свідомості, духовного виробництва (пізнання, моральність, цінності, виховання і освіта, включаючи право, філософію, етику, естетику, науку, мистецтво, літературу, міфологію, релігію); в) система суспільних відносин.

Розкрито, що культура як загальний спосіб існування людини, її діяльності об'єктивується у вигляді таких продуктів, як мова, звичаї, цінності, знаряддя праці, засоби комунікації тощо. Також до них відноситься мораль, відбір норм якої за ознакою значущості для всього суспільства є основою їх трансформації у право.

Пріоритет у пізнанні правової культури мають юридичні та політичні науки. Що ж стосується інших сфер наукових знань, зокрема психології, то тут вона досліджується переважно фрагментарно та опосередковано.

Показано, що правова культура як суспільно детерміноване поєднання двох субсистем життя – права та культури, є складовою загальної культури як суспільства, так і особистості. На рівні суспільства вона являє собою систему цінностей, накопичених людством в сфері права, що утворюють правову реальність. У цьому аспекті правова культура характеризується ступенем розвитку і юридичної захищеності прав і свобод особистості, ідеальності нормативного регулювання суспільного життя, рівнем відповідної свідомості суспільства, станом правопорядку і засобом його підтримання. Як складова культури особистості, вона передбачає знання законодавства, усвідомлення змісту і спрямованості законів, шанобливе ставлення до них, правомірну поведінку.

Узагальнивши позиції різних авторів щодо розуміння змісту «правова культура», умовно в цьому плані можна виділити три найбільш поширені напрями.

По-перше, спроба визначити правову культуру, виходячи зі специфіки змісту її ознак та компонентів. У межах цього напрямку працювали С. С. Алексєєв, Д. М. Бойко, Л. В. Мелех, В. П. Сальников, О. Ф. Скакун та ін., які розглядали правову культуру як: а) правовий феномен, особливе соціальне явище, яке охоплює усю сукупність найважливіших компонентів юридичної реальності; б) знання особою законодавства, усвідомлення змісту і спрямованості законів, формування поваги до них та активні дії, спрямовані на його здійснення; в) єдність внутрішнього (установки на особистісну цінність права) і зовнішнього (правомірна поведінка) аспектів; г) соціальне явище, результат функціональної взаємодії суб'єктів права, що забезпечує створення регулюючих еталонів поведінки у вигляді правових норм.

По-друге, визначення умов, що розкривають особливості правової культури в різних видах діяльності особистості (І. П. Коваленко, Л. В. Мелех, О. О. Міхно, Є. В. Назаренко, М. К. Подберезський, Н. А. Ткачова та ін.), зокрема, в межах певної професійної діяльності: педагог, правоохоронець, суддя, журналіст тощо.

По-третє, правова культура розглядається у віковому аспекті (Д. М. Бойко, Е. М. Гавриш, А. І. Долгова, В. Ф. Дубровский, О. В. Колосова, О. А. Никитина, Л. М. Ніколаєва, О. А. Пєвцова, М. І. Рябенко, Л. В. Твердохліб та ін.). З цих позицій констатується що, правова культура дитини – це поліфункціональне особистісне утворення, яке народжується внаслідок формування основ правосвідомості та навичок саморегуляції правової поведінки на основі ціннісно-мотиваційного ставлення до суспільних норм життя.

Систематизація наявних даних дозволяє виокремити такі загальні характеристики правової культури особистості, як дотримання правил поведінки, правових норм у різноманітних соціальних умовах, наявність моральних переконань, володіння правовими знаннями та їх застосування, наявність відповідальності особи за власну поведінку, усвідомлення правових цінностей, смислів та установок. Психологічною основою правової культури є комплекс властивостей особистості, що забезпечує прояв названих характеристик як у внутрішньому, так і в зовнішньому (поведінковому) аспектах.

Внаслідок теоретичного аналізу досліджень правової культури, склалося розуміння її як системного явища, сукупності правових знань, правосвідомості та правомірної діяльності, що є результатом усвідомлення освоєних соціально-правових норм та знаходить вияв у моральних цінностях, установках та саморегуляції поведінки особистості.

Таке бачення вимагає звернутися до вітакультурної методології (А.В. Фурман), у якій метасистемно відображено межові засади сучасних визначень життя, творення, культури, суспільства, та дає змогу розробити на цій основі теоретичну модель правової культури особистості (рис. 1).

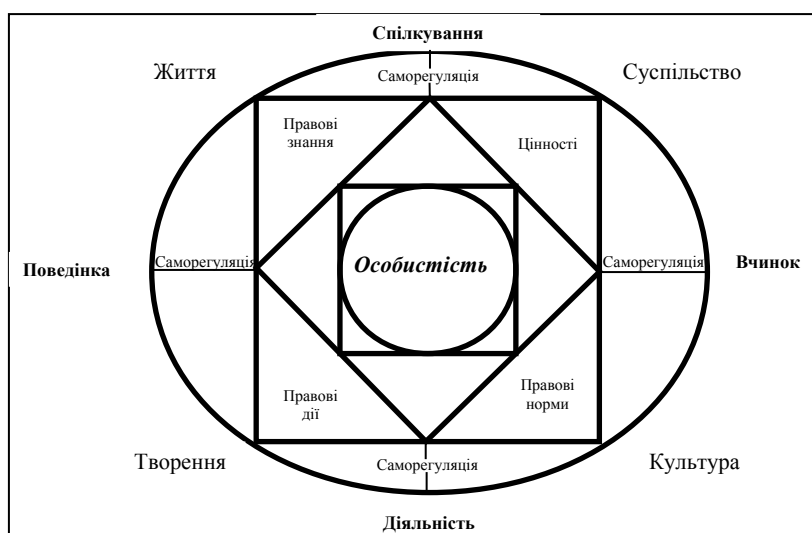

Рис. 1. Теоретична модель правової культури особистості

Як базові психологічні характеристики, що можуть спричиняти правову культуру у осіб юнацького віку, розглядаються такі властивості особистості, як: психологічна та соціальна зрілість, система цінностей, система імперативів, самосвідомість та правосвідомість, рівень інтелекту

особистості тощо (С. С. Алексеєв, Д. М. Бойко, А. В. Грищенко, А. Г. Карась, І. П. Коваленко, Л. В. Мелех, Л. В. Твердохліб та ін.). Означений комплекс властивостей особистості дозволяє встановити основні орієнтири для дослідження проявів правової культури в юнацькому віці.

У другому розділі **«Дослідження психологічних особливостей прояву правової культури в юнацькому віці»** розкрито форми організації та зміст емпіричного дослідження, обґрунтовано вибірку досліджуваних, описано та апробовано методичну процедуру дослідження правової культури особистості, здійснено аналіз емпіричних даних та їх інтерпретацію, що розкриває психологічні особливості правової культури в юнацькому віці, описано характер взаємозв'язку між її показниками та властивостями особистості і цінностями.

Показано, що дослідження психологічних основ правової культури має здійснюватися на основі комплексу методів, які дозволяють виявляти та оцінювати вираженість її ознак у студентської молоді, а також діагностувати різні особистісні особливості, що можуть прямо чи опосередковано детермінують розвиток правової культури.

Емпіричною основою аналізу проблеми стало виявлення залежності рівня правової культури від особистісних властивостей студентів. Окремо було проаналізовано вікові та статеві особливості показників правової культури та особистісних властивостей студентів.

На основі виконаної роботи показано, що умовно всіх обстежуваних за рівнем правової культури можна розподілити на три групи: високий (26%), середній (60%) та низький (14%).

Для більшості досліджуваних (61,35%), незалежно від року навчання у навчальному закладі характерним є середній рівень правової культури. Так, серед студентів першого курсу виявилось більше осіб з високим рівнем правової культури (24%) порівняно зі студентами четвертого (19,4%). Правову культуру на рівні нижче середнього продемонстрували 14% першокурсників та 19,4% студентів четвертого курсу.

Розподіл обстежуваних за статевою ознакою показав, що високий рівень правової культури продемонстрували 7% юнаків та 29,9% дівчат, середній – 59,7% юнаків та 62,4% дівчат, низький – 33,3% юнаків та 7,7% дівчат. Отож, найбільш представленим є середній рівень розвитку правової культури як у юнаків, так і у дівчат. Спираючись на наведені дані, висновуємо, що саме стать є одним з чинників, вагомих для розвитку правової культури.

Встановлено статистично достовірні відмінності між певними показниками властивостей особистості у групах із середнім та високим рівнем правової культури. Особи з середнім рівнем характеризуються більш високою екстернальністю ($t=2,02$; $p\leq 0,05$), більше цінують чуйність ($t=2,3$; $p\leq 0,05$). Порівняно з ними особи з високим рівнем такої культури характеризуються вищою екстраемпатією (здатність адекватно використовувати емпатійні здібності як засіб регуляції взаємин у спілкуванні) ($t=2,57$; $p\leq 0,05$), відкритістю ($t=3,35$; $p\leq 0,05$), емоційною

стабільністю ($t=1,97; p \leq 0,05$) та безпечністю ($t=2,13; p \leq 0,05$); для цих осіб більш вагоме значення має цінність цікавої роботи ($t=2,03; p \leq 0,05$).

Згідно з нашими даними стосовно статистичної достовірності відмінностей між показниками, що аналізуються у групах осіб з низьким та високим рівнем правової культури, встановлено, що особи з низьким рівнем більш цінують активне життя ($t=2,3; p \leq 0,05$); гарну освіту ($t=2,11; p \leq 0,05$); особи з високим рівнем правової культури характеризуються вищою екстраекспресивністю (вміння залучати експресивні засоби вираження емоцій у спілкуванні, навмисно та цілеспрямовано виражати емоційний стан, відривати експресію від переживань, маскувати, замінювати вираження одного почуття іншим) ($t=2,37; p \leq 0,05$), більше цінують відповідальність ($t=2,24; p \leq 0,05$), старанне, ретельне своєчасне виконання справ ($t=3,11; p \leq 0,05$) та раціоналізм ($t=2,73; p < 0,05$), їм більш властива відкритість ($t=2,39; p \leq 0,05$).

Аналіз статистично достовірних даних показав, що існує відмінність між середнім та низьким рівнем правової культури: особи з низьким рівнем більше цінують активне життя ($t=2,09; p \leq 0,05$) та спокій в країні і світі ($t=2,42; p \leq 0,05$), життєрадісність ($t=2,52; p \leq 0,05$) та освіту ($t=2,3; p \leq 0,05$), а особи з середнім рівнем – дисциплінованість ($t=3,33; p \leq 0,05$).

На основі подальшого кореляційного аналізу встановлено наявність своєрідного комплексу зв'язків між показниками, що аналізувались в кожній з виокремлених груп. Зокрема, у групі з високим рівнем правової культури поєднуються за взаємозалежністю такі показники, як інтернальність, мрійливість, цінності рівних можливостей і твердої волі; у групі з середнім рівнем отримані взаємозв'язки між показниками інтроємпатії, сумлінності, саморегуляції, експресії та цінності чесності; у групі з низьким рівнем правової культури встановлено кореляційні плеяди таких показників, як цінності щасливого сімейного життя, раціоналізму, забезпеченого життя, акуратності, непримиренності до своїх і чужих недоліків, краси природи і мистецтва, дисциплінованості.

Виходячи з отриманих даних, в кожній групі було виділено по два умовних психологічних портрета особистості, що утворені певним угрупованням показників, які подані в табл. 1.

У студентів з високим рівнем правової культури це:

- «ідеалістично-впевнений психологічний портрет особистості», що характеризується впевненістю в собі, вихованістю, самостійністю, високим рівнем самоконтролю та вольових зусиль. Системоутворювальним показником в цій групі є мрійливість, яка додає такі характеристики, як ідеалістичність, зацікавленість наукою, теорією, сенсом життя, занурення в ідеї (будь-якого змісту), вміння оперувати абстрактними поняттями; крім того, ця характеристика пов'язана з такими цінностями, як широта поглядів, щасливе сімейне життя;
- «рівноважено-справедливий психологічний портрет особистості», що вирізняється такими ознаками: справедливість,

довірливість, потреба в високих запитах, задоволення процесом діяльності; системоутворювальною ознакою тут є інтернальність.

Стосовно обстежуваних з середнім рівнем правової культури, умовно виділяємо:

- «сумлінно-обов'язковий психологічний портрет особистості», характерними ознаками якого є витриманість, рішучість, обов'язковість, соціальна нормативність, сміливість у відстоюванні власної думки, а також емоційна зрілість; системоутворювальний показник – сумлінність.
- «відповідально-чесний», для якого притаманні такі цінності, як життєрадісність, впевненість у собі, відповідальність, забезпечене життя; системоутворювальний показник – цінність чесності.

Таблиця 1

Умовні психологічні портрети особистості з різним рівнем правової культури

Рівень правової культури	Психологічні портрети особистості	
Високий	Ідеалістично-впевнений	Врівноважено-справедливий
	мрійливість	інтернальність
	впевненість в собі	справедливість
	вихованість	довірливість
	самостійність	цінність високих запитів
високий рівень самоконтролю та вольових зусиль	цінність отримання задоволення	
Середній	Сумлінно-обов'язковий	Відповідально-чесний
	сумлінність	цінність чесності
	емпатія	цінність життєрадісності
	саморегуляція	цінність впевненості у собі
	експресивність	цінність відповідальності
цінність сміливості у відстоюванні власної думки	цінність забезпеченого життя	
Низький	Раціонально-вимогливий	Безтурботно-щасливий
	раціоналізм	цінність щасливого сімейного життя
	сумлінність	цінність любові
	застережливість	цінність впевненості у собі
	цінність непримиренності до чужих та власних недоліків	цінність вихованості
цінність сміливості у відстоюванні власної думки	цінність забезпеченого життя	

Аналізуючи отримані результати в досліджуваних з низьким рівнем правової культури, умовно виокремлюємо:

- «раціонально-вимогливий психологічний портрет особистості», якому притаманні сумлінність, дотримання виконання своїх обов'язків, застережливість, критичність, потреба у високих запитах та почуття краси; системоутворювальним показником тут є раціоналізм.
- «безтурботно-щасливий психологічний портрет особистості», який характеризується зосередженістю на вихованості, усвідомленні любові як важливої цінності, гармонійності дій, прагненні до забезпечення здорового способу життя; системоутворювальний фактор – цінність щасливого сімейного життя.

Обидва останні психологічні портрети характеризуються позицією уникнення суспільної активності, при зосередженні на власних потребах та інтересах.

Отже, кожному рівню правової культури відповідає певний комплекс властивостей особистості, які доречно розглядати як її чинники. В цілому отримані результати фактично підтверджують основну гіпотезу дослідження та показують, що при побудові системи корекції психологічних особливостей прояву правової культури в юнацькому віці важливо спиратись на її індивідуальні особистісні детермінанти, їх комплекси, а також провідні властивості, які притаманні кожному з них.

Третій розділ **«Побудова та апробація системи психологічної корекції правової культури в юнацькому віці»** присвячений обґрунтуванню, розробці та апробації системи цілеспрямованої психологічної корекції правової культури особистості в юнацькому віці.

При створенні цієї системи виходимо з того, що вона має містити передумови для розкриття психологічних особливостей, механізмів прояву та умов корекції правової культури в осіб юнацького віку. При цьому підкреслюємо, що цей віковий проміжок характеризується зростанням самостійності, самосвідомості та самоконтролю, наявністю сформованої системи цінностей, широким колом вимог та обов'язків особистості, котра стає повноцінним учасником правовідносин.

Також при побудові корекційної системи, виходячи з отриманих раніше результатів емпіричного дослідження, були враховані як дані про прояви правової культури, так і про ті властивості особистості, які прямо чи опосередковано її спричиняють. Відповідно до цього корекційна робота проводилась за такими напрямками:

- інформаційно-просвітницькому (передача правових знань, роз'яснення соціально-правових вимог, що висуваються до особи, стосовно спілкування, поведінки, діяльності);
- навчальному (тренування навичок правової, впевненої поведінки, засвоєння моделей вирішення конфліктних ситуацій, визначення меж правового поля);

- розвивальному (активізація психологічних властивостей, що впливають на правову культуру, – саморегуляція, самостійність, самоконтроль тощо);
- рефлексивному (усвідомлення себе як суб'єкта суспільно-правових відносин, утвердження особистої значущості норм права, трансформація системи цінностей особистості).

Теоретико-методологічна основа системи корекційного впливу полягає у врахуванні принципів діяльнісного та системного підходів, які були використані при відборі та реалізації відповідних завдань і вправ з метою створення психологічного базису для усвідомлення юнаками соціальних вимог щодо дотримання правил та законів, нормативності соціальних дій. З урахуванням вище наведеного, був побудований та апробований тренінг, спрямований на підвищення рівня правової культури учасників.

Основними завданнями зазначеного тренінгу було:

- сформувати повагу до закону як невід'ємного регулятора життєдіяльності на всіх рівнях суспільного існування людини;
- збагатити загальну обізнаність з базових правових категорій та процедур;
- скоректувати розуміння та усвідомлення меж індивідуального правового простору;
- розвинути активну соціальну позицію студентів, мотивувати до захисту власних прав та прав інших людей.

В остаточному варіанті тренінг складався з трьох блоків:

блок 1. «Правова грамотність» (заняття «Закон у нашому житті» та «Базові правові категорії та процедури»);

блок 2. «Індивідуальні границі правового поля» (заняття «Свобода та особистісні границі», «Розвиток саморегуляції», «Формування честі та гідності особистості»);

блок 3. «Активна соціальна позиція» (заняття «Фрустраційні ситуації (на прикладі порушення правових процедур)», «Конфлікт. Формули конфлікту. Шляхи розв'язання конфлікту. Правове регулювання різних конфліктних ситуацій», «Впевнена поведінка при захисті прав людини», «Повага до загально визнаних правил поведінки, закону»).

В тренінгу були використані такі методи: метод структурованої та тематичної дискусії, «мозкового штурму», ділові та імітаційні ігри, психогімнастика, методи розвитку соціальної перцепції, медитативні техніки.

Для апробації тренінгу було створено експериментальну групу, в яку увійшли 12 осіб з низьким рівнем правової культури, які мали поверхневі уявлення про правову культуру і не вважали відповідні їй моделі поведінки важливими для себе.

При цьому були враховані також результати діагностики властивостей особистості цих осіб у двох аспектах: як вихідні дані до експерименту та як дані, на які можна спиратись в індивідуальному підході при реалізації тих чи інших вправ та завдань. При комплектуванні групи враховувались

добровільність, бажання та прагнення досліджуваних до позитивних особистісних змін. Тренінгові заняття проводились щотижня протягом 10 тижнів підряд та тривали три години кожний.

Після проведення корекційної роботи з використанням відповідних завдань та вправ, було отримано емпіричні дані за допомогою тих же методик, що застосовувались для збору первинних даних. Додатково була застосована анкета, спрямована на оцінку рівня загальної правової обізнаності та опитувальник для оцінки вражень від тренінгу. Задля підтвердження значущості змін, що відбулися в учасників експерименту, нами проаналізовано достовірність відмінностей за допомогою t-критерію Ст'юдента.

Порівнюючи значення показників, отримані за допомогою «Шкали оцінки рівня правової культури», студентів «до» та «після» проведення тренінгу, встановлено наявність статистичних відмінностей як за самооцінним, так і за експертним варіантом (табл. 2). Це означає, що відбувся перехід від рівня, де вона розуміє основні норми правової культури, але не завжди їх дотримується, до рівня, де особа володіє знаннями про норми правової культури і прагне їх дотримуватися. Заняття сприяли розширенню правових знань та надавали можливість набути нових навичок спілкування і поведінки, розширити арсенал шляхів, правил взаємодії у правовому полі.

Таблиця 2

Статистично достовірні розбіжності показників правової культури студентів до та після проведення тренінгу

Показники правової культури		Експериментальна група (Е)		
		М	σ	t
Інтегральна оцінка правової культури	до	2,72	0,27	14,3*
	після	3,87	0,22	
Експертна оцінка правової культури	до	2,61	0,59	6,1*
	після	3,70	0,26	
Самооцінка правової культури	до	2,75	0,75	7,2*
	після	3,83	0,39	

Позначка (*) вказує на рівень значущості $p \leq 0,05$

Наявність позитивних змін в результаті проведення тренінгу засвідчують також дані анкетування. До початку експерименту всі учасники мали уявлення про основні правові поняття, процедури та установи, але ці знання були або фрагментарні, або помилкові. Це виражалось в тому, що навіть при правильній відповіді на закрите запитання учасник здебільшого не міг її пояснити, обґрунтувати чи розширити. Результати перевірки базових знань після тренінгу показали, що його учасники почали орієнтуватися в

основних правових поняттях, підвищилась обізнаність стосовно основних правових процедур, які стосувались навчання, сімейних та виробничих відносин.

За показниками інших методик значущих змін зафіксовано не було, що й очікувалось, оскільки заняття тренінгу були спрямовані на підвищення рівня правової культури, а не на безпосередню корекцію властивостей особистості, що з нею пов'язані – локусу контролю, емоційної зрілості, ціннісних орієнтацій та деяких особистісних властивостей.

Аналіз відгуків про тренінг дає підстави висновувати, що він був успішним. Всі учасники відмітили, що рівень їх правової культури підвищився. Вони зазначали, що стали краще орієнтуватися у ситуаціях, що стосуються спілкування з державними установами і будуть більш уважними під час роботи з «паперами». Всі учасники відмітили, що інформація отримана під час тренінгу була для них новою та корисною.

Внаслідок апробації запропонованої системи встановлено, що цілеспрямований корекційний вплив веде до підвищення правової культури, грамотності та обізнаності, сприяє усвідомленню меж правового поля та важливості активних дій у реалізації та захисті власних прав. Серед вправ, які сприяли підвищенню правової обізнаності, слід відмітити техніку «ментальних карт» та структуровані тематичні дискусії. Серед вправ другого блоку найбільш продуктивними з позиції усвідомлення та саморозуміння виявились: «Малюнок по колу» (уможливлювало рефлексію стану, коли інші люди втручаються до власного психологічного простору та почуття поваги до простору іншої людини), «Гарячий стілець» (дозволяло відчути себе гідним поваги). Серед вправ третього блоку назвемо «Плейбек-театр» (давало змогу поглянути на ситуацію фрустрації очима інших та набути впевненості у собі) та вправу «Права впевненої у собі людини» (розширювало бачення альтернативи актуального способу поведінки).

Доведено, що запропонована система тренінгових занять дозволяє корегувати та змінювати на краще психологічні основи правової культури студентів і може бути рекомендована до впровадження у систему університетських психологічних служб або у вигляді модифікованого спецпрактикуму.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено нове теоретичне узагальнення проблеми правової культури в осіб юнацького віку, що полягає у визначенні базису відображення її психологічного змісту і відповідних йому психолого-педагогічних умов цілеспрямованої корекції.

1. Показано, що психологічні аспекти прояву правової культури, незважаючи на високу як теоретичну, так і практичну значущість, переважно аналізуються на рівні посилення актуальності проблеми та розгляду різних, суто юридичних аспектів. Теоретично доведено, що правова культура є важливою складовою у структурі особистості, яка розвивається. Уточнено розуміння правової культури як системного явища, сукупності правових знань, правосвідомості та правомірної діяльності, що є результатом

усвідомлення засвоєних особистістю соціально-правових норм та знаходить вияв у моральних цінностях, установках та саморегуляції поведінки.

2. Сформульовано основні концептуальні підходи до пізнання психологічних характеристик правової культури особистості, де провідними є теоретико-методологічні уявлення про свідомість особистості та принципи системного підходу до аналізу її детермінант.

3. Уточнено психологічну характеристику юнацького віку за рахунок новоутворень, що відображають такі властивості особистості як психологічна та соціальна зрілість, система цінностей, система імперативів, самосвідомість та правосвідомість, рівень інтелекту особистості тощо. Доповнено уявлення про психологічні характеристики сучасного юнацтва на рівні зрушення у його свідомості цінностей з духовних на матеріальні, ігнорування моральних принципів з опорою на прагматизм у досягненні поставлених цілей та завдань.

4. Визначено та побудовано систему комплексного дослідження психологічних характеристик правової культури в юнацькому віці, що дозволяє діагностувати та кількісно оцінювати прояви правової культури та її особистісні детермінанти.

5. Встановлено, що в юнацькому віці високий рівень правової культури притаманний 26%, середній – 60% та низький – 14%, що дає підставу стверджувати про домінування позитивного рівня прояву правової культури у молоді.

На основі результатів даних статистично достовірних відмінностей встановлено, що існує різниця між середнім та високим рівнем правової культури за показниками екстраемпатії, цінностей цікавої роботи, чуйності, відкритості, емоційної стабільності, безпечності; високим і низьким – екстраекспресивності, цінностей активного життя, відповідальності, дисциплінованості, раціоналізму, чуйності, відкритості; середнім та низьким у цінностях активного життя та спокою в країні, світі, життєрадісності, дисциплінованості, освіти.

6. За допомогою кількісного та якісного аналізів встановлено, що показники правової культури пов'язані з певним комплексом властивостей особистості серед яких виявлені ті, що здійснюють детермінуючий вплив на правову культуру в юнацькому віці: у юнаків це самоконтроль, старанність, у дівчат – товариськість, підозрілість. Високий рівень розвитку правової культури серед досліджуваних мають більше особи жіночої статі порівняно із чоловіками. Останнє зумовлене більш вираженою агресивністю, домінантністю у чоловіків та доброзичливістю, контактністю в осіб жіночої статі.

Встановлено, що вказані комплекси та провідні якості певною мірою різняться залежно від терміну навчання. Студентам першого курсу притаманні екстраекспресивність, сумлінність, старанне виконання як цінність, а студентам останнього року навчання – сумлінність, розвинуте мислення та такі цінності, як сміливість у відстоюванні своєї думки, дисциплінованість.

7. Показано, що зазначені комплекси мають свою специфіку ще залежно від рівня правової культури. Зокрема, у студентів з високим рівнем правової культури склали такі риси особистості, як інтернальність, мрійливість, середнім рівнем правової культури – інтроємпатія та сумлінність, з низьким рівнем – щасливе сімейне життя, раціоналізм.

8. Поглиблене дослідження останніх результатів дозволило виділити шість умовних психологічних портретів особистості з різним рівнем правової культури, а саме, раціонально-вимогливий, безтурботно-щасливий, відповідально-чесний, сумлінно-обов'язковий, врівноважено-справедливий, ідеалістично-впевнений.

9. Побудовано цілеспрямовану систему психологічної корекції правової культури, що охоплює самодіагностичну частину, просвітницьку та корекційно-формульвальну, яка може бути реалізована у системі навчально-професійної підготовки студентів. Апробація запропонованої системи в психолого-педагогічному корекційному експерименті засвідчила перспективність її використання в навчально-професійній підготовці студентів. Показано, що найбільшій вагомі зміни у правовій культурі відбулися завдяки заняттям: «Базові правові категорії та процедури», «Свобода та особистісні границі», «Конфлікт. Формули конфлікту. Шляхи розв'язання конфлікту. Правове регулювання різних конфліктних ситуацій», «Закон у нашому житті», «Фрустраційні ситуації (на прикладі порушення правових процедур)».

Виконана робота сприяла також формуванню низки нових актуальних дослідницьких завдань на перспективу із поглиблення пізнання психологічних характеристик правової культури: у представників підліткового та молодшого шкільного віку; розкриттю зовнішніх та внутрішніх факторів, що є причиною недотримання правил поведінки; впливу глобальних інформаційних засобів на моральну та правову свідомість особистості, яка розвивається.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Булгакова В. О. Мотивація досягнення успіху і правова культура менеджерів / В.О. Булгакова // Наука і освіта. – 2009. – №8. – С.131-135.

2. Булгакова В. О. Толерантність та правова культура юнацтва / В. О. Булгакова // Наука і освіта. – 2010. – №1. – С.5-10.

3. Булгакова В. О. Виникнення життєвої кризи в юнацькому віці як недостатній розвиток правової культури / В. О. Булгакова // Актуальні проблеми психології: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості / [за ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі]. – 2011. – Т. 11. – Вип. 4., Ч.1. – С.129-137.

4. Булгакова В. О. Психологічні основи правової культури молоді / В. О. Булгакова // Наука і освіта. – 2011. – №1. – С.14-19.

5. Булгакова В. О. Психологічні основи прояву та спрямованості правової культури підлітків / В. О. Булгакова // Наука і освіта. – 2011. – №11. – С.25-28.

6. Булгакова В. О. Теоретична модель правової культури особи як система вихідних положень та дослідницьких завдань / В. О. Булгакова // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. – 2013. – Т. 11. – Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Вип. 7. – Част. 1. – С. 119-126.

7. Булгакова В. О. Правова культура особистості як системне явище / В. О. Булгакова // Вісник Одеського національного університету. Серія Психологія. – 2013 – Т. 18. – Вип. 23. – С. 61-69.

8. Булгакова В. О. Рівень розвитку правової культури молоді в залежності від її особистісних особливостей / В. О. Булгакова // Science and Education a New Dimension Pedagogy and Psychology. - Vol. 9. - Budapest, 2013. -P. 169-173.

АНОТАЦІЇ

Булгакова В. О. Особливості правової культури в юнацькому віці та умови її психологічної корекції. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2013.

Дисертацію присвячено вивченню психологічних особливостей правової культури в юнацькому віці та визначенню умов її психологічної корекції.

Теоретично обґрунтовано модель правової культури в юнацькому віці. Встановлено, що базовими психологічними характеристиками, які можуть детермінувати правову культуру в осіб юнацького віку, є психологічна та соціальна зрілість, система цінностей, система імперативів, самосвідомість, правосвідомість, рівень інтелекту особистості тощо.

Виділено шість умовних психологічних портретів особистості з різним рівнем правової культури, а саме, раціонально-вимогливий, безтурботно-щасливий, відповідально-чесний, сумлінно-обов'язковий, врівноважено-справедливий, ідеалістично-впевнений.

Розроблено та успішно апробовано систему корекційного впливу на правову культуру в юнацькому віці за інформаційно-просвітницьким, навчальним, розвивальним, рефлексивним напрямками.

Ключові слова: правова культура особистості, правосвідомість, система корекції, цінності, правова поведінка, юнацький вік.

Булгакова В. А. Особенности правовой культуры в юношеском возрасте и условия ее психологической коррекции. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Государственное учреждение «Пивдэноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2013.

Диссертация посвящена изучению психологических особенностей правовой культуры в юношеском возрасте и её психологической коррекции.

Теоретически обосновано модель правовой культуры и модель формирования правовой культуры в юношеском возрасте. Установлено, что базовыми психологическими характеристиками, которые могут детерминировать правовую культуру юношества, рассматриваются такие личностные особенности, как психологическая и социальная зрелость, система ценностей, система императивов, самосознание, правосознание, уровень интеллекта и т.д. Уточнено понимание правовой культуры как системного явления, совокупности правовых знаний, правосознания и правомерного поведения, что является результатом осознания усвоенных личностью социально-правовых норм и находит свое отображение в моральных ценностях, установках и саморегуляции поведения.

По результатам эмпирического исследования, студенты были распределены по трем группам, которые соответствовали уровням правовой культуры – высокому, среднему и низкому. Основываясь на результатах статически достоверных различий установлено, что существует разница между средним и высоким уровнями правовой культуры по показателям экстраэмпатии, ценности интересной работы, отзывчивости, открытости, эмоциональной стабильности, безопасности; высоким и низким – экстраэкспрессивности, ценности активной жизни, ответственности, дисциплинированности, рационализма, отзывчивости; средним и низким – в ценностях активной жизни и спокойствия в стране и мире, жизнерадостности, дисциплинированности, образования. На основании полученных данных установлены комплексы детерминант правовой культуры в юношеском возрасте. Выделено шесть условных психологических портретов личности с разным уровнем правовой культуры, а именно, рационально-требовательный, беззаботно-счастливый, ответственно-честный, добросовестно-обязательный, уравновешенно-справедливый, идеалистически-уверенный.

Разработана и успешно апробирована система коррекционного воздействия на правовую культуру в юношеском возрасте по информационно-просветительскому, учебному, развивающему, рефлексивному направлениям.

Ключевые слова: правовая культура личности, правосознание, система коррекции, ценности, правовое поведение, юношеский возраст.

Bulgakova V. O. The facilities of law culture at youthful age and the conditions of its psychological correction.- Manuscript.

The dissertation is for attestation of scientific degree of Candidate of psychological sciences according to specialization 19.00.07 -pedagogical and age psychology.-South Ukrainian National Pedagogical University by the name of K. D. Ushinskiy, Odessa, 2013.

The dissertational research is devoted to studying psychological facilities of the law culture at youthful age and its psychological correction.

The pattern of law culture and law culture's formation at youthful age are theoretically based. It's defined that basic psychological characteristics that can be determined law culture for youthful aged persons are analysed such personal facilities as psychological and social maturity, system of values, system of imperatives, self-consciousness, law consciousness, the level of intellect. On base of the results are defined the complexes of determinants of law culture at youthful age. They are detailed six conditional psychological portraits of personalities with different levels of law culture such as efficiently-demanding, easygoing-happy, responsible-honest, diligent-compulsory, harmonic-fair, idealistic-confident.

The author has created and successfully tested the system of correctional influence on the law culture at youthful age according to informal-educational, learning direction, developed and reflective directions.

Key words: law culture of personality, law consciousness, the system of correctional influence, values, legal behavior, youthful age.